

УДК 330.132, 330.8

Єнальєв М. М.

Чорноморський державний університет імені Петра Могили

РОЗВИТОК БЕЗРИЗИКОВОЇ ТЕОРІЇ КОРИСНОСТІ

У статті представлена періодизація теорії корисності та висвітлений один з етапів її розвитку. Цей етап обмежений рамками у часі з моменту виникнення концепції корисності в економічній науці до початку активного розвитку теорії очікуваної корисності. Також визначені основні напрями досліджень, проблематика та місце теорії корисності в рамках економічної теорії на цьому етапі.

Ключові слова: теорія корисності, маржиналізм, кардиналістична корисність, ординалізм, криві байдужості.

Теорія корисності є однією із значних складових загальної економічної теорії. Моделі, побудовані в рамках теорії корисності, допомагають більш повно зрозуміти економічну поведінку індивіда, і тому розвиток концепції корисності є дуже важливим фактором, що створює основу для розширення наших знань про поведінку суб'єкта в умовах ринку. Крім того, теорія корисності є однією з незмінних передумов для побудови теорії загальної економічної рівноваги, починаючи від перших спроб Л. Вальраса і завершуючи однією з найбільш авторитетних на сьогодні – теорією загальної рівноваги Ерроу – Дебре. Але для більш повного розуміння сучасного стану теорії корисності та оцінки проблем, які стоять перед нею, необхідно проаналізувати її розвиток, з'ясувати, які задачі ставилися на кожному етапі цього розвитку, та шляхи їх вирішення, які були запропоновані в рамках теорії корисності.

Постановка проблеми. У вітчизняній історії економічних вчень надається доволі велике значення окремим проблемам теорії корисності. Але переважна більшість публікацій зачіпає тему теорії корисності в контексті розвитку тих чи інших концепцій, наприклад синтезу теорії граничної корисності та трудової теорії вартості [1], або в контексті огляду і оцінки наукової спадщини окремих економістів [2; 3]. Таким чином, у вітчизняній науковій літературі відчувається певний брак робіт, присвячених комплексному висвітленню питання розвитку теорії корисності. Натомість в роботах зарубіжних дослідників систематично досліджується питання розвитку теорії корисності та проблеми, що стоять перед нею.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Серед робіт, присвячених ретроспективному огляду розвитку теорії корисності, можна виділити ряд публікацій останніх років, наприклад роботу К. Стармера [4] або оглядова стаття П. Фішбурна [5]. Серед більш ранніх робіт можна виділити статті Дж. Стіглера [6; 7]. Загальною особливістю цих робіт є глибоке висвітлення етапів розвитку та проблем, які ставилися перед теорією корисності в різний час. Але в той же час автори недостатньо висвітлюють взаємозв'язки між розвитком теорії корисності на різних етапах. Крім того, практично не зачіпається проблема періодизації розвитку теорії корисності.

Виділення невирішених раніше частин загальної проблеми. В проблемі висвітлення етапів розвитку теорії корисності є ряд питань, які вимагають додаткового опрацювання. Зокрема, таким питанням є періодизація етапів розвитку та взаємозв'язок концепцій корисності на різних етапах розвитку теорії.

Формулювання цілей статті. Метою статті є висвітлення розвитку теорії корисності за умов ви-

значеності, тобто у випадку відсутності ризикових альтернатив для індивіда. Для цього необхідно вирішити ряд завдань: по-перше, необхідно визначитися з періодизацією розвитку теорії корисності та, відповідно, рамками у часі і концепціями, які можна віднести до того чи іншого періоду. По-друге, необхідно визначити місце концепції корисності в економічній теорії в рамках обраного етапу розвитку економічної науки.

Виклад основного матеріалу. Проблеми періодизації розвитку теорії корисності не належать до найбільш дискусійних проблем сучасної економічної науки. Певною мірою це пов'язано з різким характером зміни в методології дослідження проблем теорії корисності. Цей перелом досить чітко можна пов'язати з виходом колективної монографії Дж. фон Неймана та О. Моргенштерна «Теорія ігор та економічна поведінка» в 1944 р. В цій роботі [8] автори запропонували використовувати для оцінки і порівняння індивідуальної корисності інструмент гри або лотереї.

Такий методологічний прийом дозволив надавати кожному благу певне величину корисності, яка була однозначною з точністю до позитивного перетворення. Така функція корисності дозволяла зберігати не лише порядок вподобань індивіда, але й порядок різниці між уподобаннями [9]. Тобто при ранжуванні наборів корисності від найменшого до найбільшого, при перетворенні зберігався не лише порядок розташування цих вподобань, але й зростання корисності між ними (наприклад, при переході від першого набору до другого зростання корисності було більше ніж при переході від третього до четвертого). Саме в рамках методологічного підходу фон Неймана-Моргенштерна щодо визначення та порівняння індивідуальної корисності за умов наявності ризикових альтернатив надалі і розвивалися нові напрями в теорії корисності. До початку застосування ризику як інструменту визначення уподобань індивіда, теорія корисності користувалась зовсім іншими методами, зазвичай вирішувала інші задачі та мала в цілому інший вигляд.

В рамках даної публікації розглядатиметься перший етап розвитку теорії корисності, що пов'язаний з відповідями на питання щодо споживчого вибору індивіда за умов відсутності ризикових альтернатив та роль поняття корисності в основних економічних концепціях.

Одні з перших згадок про корисність та її роль в економіці, зокрема у формуванні вартості, належать А. Сміту – фундатору економіки як науки та засновнику класичної школи економіки. Хоча А. Сміт не розробляв окрему теорію корисності, він визнавав важливу роль корисності у формуванні вартості, яку він виразив у дуалізмі споживчої і мінової вартості блага, де корисність, власне

кажучи, ототожнювалася із споживчою вартістю [10, с. 402]. На основі цього дуалізму А. Сміт виявив ряд парадоксів, пов'язаних з невідповідністю величини мінової та споживчої вартості окремих благ. Зокрема, відомий парадокс про невідповідність споживчої вартості та ціни води і діамантів.

Власне, початок розвитку теорії корисності в її безризиковій формі можна простежити в роботах І. Бентама, зокрема, у своїй праці «Вступ до принципів моралі і законодавства» 1789 р. він пропонує кількісно вимірювати обсяг задоволення і страждання для розробки більш раціональної системи цивільного і кримінального права [6, с. 309]. Таким чином, він пропонує критерій для оцінки рівня досконалості організації суспільства шляхом вимірювання загальної кількості задоволення або страждання в суспільстві. Хоча в розумінні І. Бентама «корисність» є більш широкою категорією, ніж в сучасній економічній думці, але саме її введення в науковий обіг прискорило розвиток теорії в напрямку розуміння принципів поведінки індивіда.

Натомість Д. Рікардо в своїх «Принципах політичної економії та оподаткування» фактично відмовився від концепції утилітаризму І. Бентама, що передбачала можливість чисельного вимірювання корисності. Зокрема, стверджуючи, що корисність блага не являється мірою його мінової вартості [10, с. 402], він цим самим позбувається єдиного можливого орієнтира для її вимірювання. Він стояв на позиції тлумачення корисності як виключно властивості блага, що, відповідно, виключало індивіда з процесу оцінки корисності. В своєму аналізі Рікардо дійшов до висновку щодо рівності корисності для споживача першої та другої одиниці товару, певним чином, в своїх висновках випередивши теорію граничної корисності, хоча і дійшовши протилежних їй висновків. При рікардіанській редукції поняття корисності блага до наявності у нього певних бажаних для споживача якостей, такий висновок є цілком правомірний, але якщо в процес аналізу включити індивіда з його потребами, то ми можемо отримати зовсім інші результати.

Одним із перших, хто подібним чином розширив рамки рефлексії споживчого вибору був Г. Госсен. Цей, без сумніву, видатний німецький економіст, включивши в свій аналіз ряд припущень, дійшов до висновку, що суперечив результатам, отриманим Д. Рікардо. Зокрема, припустивши, що важливі не тільки якості предмета споживання, але й потреби (зокрема їх ієрархія) індивіда, він з'ясував, що корисність однакової кількості одного і того ж блага може бути різною, при чому корисність першої спожитої одиниці – максимальна, корисність інших спожитих одиниць блага поступово зменшується. Г. Госсен, також ввів в аналіз поведінки споживача поняття граничної корисності. Використовуючи поняття граничної корисності, Госсен виявив необхідні умови для оптимізації споживчого набору споживача як розподіл доступних коштів для індивіда між різними благами з однаковою корисністю останньої одиниці грошей, витрачених для придбання кожного блага [6, с. 315]. На жаль, робота Г. Госсена пройшла непоміченою для сучасників і була перевідкрита набагато пізніше.

Новий етап в розвитку теорії корисності почався з «маржиналістської революції». Практично одночасно С. Джевонс, Л. Вальрас та К. Менгер заклали підвалини нового напрямку в економічній теорії, що ґрунтувався на використанні гра-

ничних величин в аналізі економічних процесів. Подібний підхід кардинальним чином вплинув на результати аналізу і показав невідповідність попередніх припущень.

Одним із зачинателів «маржиналістської революції» був С. Джевонс. Під впливом ідей І. Бентама [11, с. 130] він прагнув математизувати економічну науку. Вважаючи, що вона недостатньо формалізована – розвивав математичний апарат економіки. Зокрема, елементи цього апарату він представив в 1862 р. у своїй праці «Нариси загальної математичної теорії політичної економії». Логічним продовженням цієї роботи С. Джевонса стала його знаменита «Теорія політичної економії», одним із центральних моментів якої стала теорія корисності [12, с. 55]. Особлива увага в теорії Джевонса була приділена корисності останньої спожитої одиниці блага. В подальшому така корисність отримала назву «граничної» або «маржинальної», але у С. Джевонса ми знаходимо граничну корисність під назвою «фінальний рівень корисності», або просто – «рівень корисності». За його припущеннями, гранична корисність залежить від кількості спожитого блага, причому в загальному вигляді із зростанням кількості блага гранична корисність зменшується. Поняття граничної корисності стало основою для побудови теорії обміну. Джевонс припускає, що споживач прагнуче до максимізації одержуваної корисності. Зокрема, в теорії Джевонса коефіцієнт обміну будь-яких двох благ буде еквівалентним коефіцієнту граничних корисностей благ, доступних для споживання після того, як обмін буде завершений. Іншими словами, ціни благ будуть пропорційними до їх граничної корисності:

$$\frac{P_1}{P_2} = \frac{MU_1}{MU_2} \text{ або } \frac{MU_1}{P_1} = \frac{MU_2}{P_2} \quad (1)$$

Рівність (1) є суттю теорії обміну Джевонса, або «законом Джевонса», де P – ціна блага, MU – його гранична корисність. Слід зазначити, що до подібних висновків дійшов і Г. Госсен, але його результати не набули широкої відомості.

Практично одночасно з С. Джевонсом, але незалежно від нього опублікував свою роботу і К. Менгер – видатний австрійський економіст, основоположник австрійської школи економічної теорії. У своїх «Принципах економіки» К. Менгер починає аналіз з визначення поняття блага як речі, що може задовольняти людські потреби [13, с. 65]. В подальшому він зводить категорію «блага» введенням поняття економічного блага, тобто враховуючи його рідкісність, причому не економічним благом К. Менгер називав ті блага, які, хоча і задовольняли потреби людини, але були наявні в необмеженій кількості або в кількості, що набагато перевищувала потреби. Відповідно, цінність мають лише економічні блага [13, с. 128]. Таким чином, цінність у формулюванні К. Менгера є дуалістичним поняттям, що ґрунтується на здатності блага задовольняти потреби людини (тобто на його корисності) та на основі рідкісності цього блага. В такому випадку цінність блага не є сталою величиною, оскільки може змінюватися його рідкісність для мешканців певної місцевості (наприклад, зменшуватися кількість води внаслідок посухи). Крім того, К. Менгер з'ясував, що корисність блага або його здатність задовольняти певні потреби залежить від кількості вже спожитого блага. Причому корисність кожної його одиниці з подальшим спо-

живанням буде зменшуватися. Цей принцип він проілюстрував таблицею, яка показувала спадний характер корисності кожної наступної одиниці спожитого блага.

Ґрунтуючись на основі поняття цінності, К. Менгер розробляє свою модель обміну. В цій моделі індивіди будять обмінюватися товарами, доки корисність блага, яке індивід віддає, не перевищує корисність блага, яке він отримує. В результаті обміну сукупна корисність благ індивідів, що приймали участь в обміні, стає більшою, ніж вона була до обміну.

Третій лідер маржиналістської революції – Л. Вальрас – використовував граничний аналіз корисності в рамках своєї теорії загальної рівноваги. Вся теоретична побудова Л. Вальраса ґрунтується на двох постулатах: максимізація індивідуальної корисності та рівність попиту і пропозиції для всіх благ. В уявленні Вальраса корисність є функцією від кількості спожитого блага. Крім того, він виділяв декілька видів корисності. Так, є корисність пряма – корисність тих благ, які споживаються людиною, та корисність опосередкована – корисність товарів, які використовуються у виробництві інших благ. Неважко помітити, що в цьому випадку ми маємо справу з корисністю споживчих благ (пряма корисність) та корисністю сировини (опосередкована корисність). Подібне роздвоєння поняття корисності використовується Л. Вальрасом для визначення поняття індустріального виробництва, суть якого полягає, зокрема, у перетворенні опосередкованої корисності у пряму. Для аналізу теорії обміну виникає необхідність включення поняття корисності для пояснення природи обміну. В цьому випадку Л. Вальрас знову використовує розщеплення корисності на екстенсивну та інтенсивну. Причому екстенсивна корисність визначається величиною попиту на благо за умов нульового рівня ціни на нього. У такому випадку екстенсивна корисність співвідноситься з розповсюдженістю потреб різних індивідів. Крім того, величина екстенсивної корисності може бути кількісно оцінена, оскільки вона відповідає величині попиту на благо за умов нульової ціни. Значимо, що екстенсивна корисність в розумінні Л. Вальраса фактично тотожна поняттю неекономічного блага К. Менгера.

Але екстенсивна корисність є лише однією із складових поняття корисності, іншою складовою є корисність інтенсивна. Природа інтенсивної корисності проявляється у нахилі кривої попиту, тобто інтенсивна корисність або корисність за інтенсивністю є співвідношенням між зростанням ціни та скороченням попиту або фактично являється показником еластичності попиту за ціною. Для випадку неперервної кривої попиту корисність за інтенсивністю можна виразити як ліміт співвідношення між скороченням попиту та зростанням ціни, що можна визначити математично [14, с. 61]. Екстенсивна та інтенсивна корисність в уявленні Л. Вальраса є незмінними, принаймні протягом певного проміжку часу, крім того інтенсивна корисність має властивість зменшуватися з кожною наступною одиницею спожитого блага. У такому випадку інтенсивна корисність Л. Вальраса відповідає поняттю граничної корисності або фінального рівня корисності в термінології С. Джевонса. Загальна величина задоволеної корисності для індивіда виражається сумою екстенсивної та інтенсивної корисності або інтегральною сумою для неперервного випадку [14, с. 64]. А це дозволяє говорити

про можливість вимірювання загальної величини корисності, яку отримав індивід, і залежить від величини спожитого блага. В результаті подальшого аналізу Л. Вальрас приходять до висновку, що максимізація корисності в результаті обміну досягається за умови рівності співвідношення корисностей за інтенсивністю двох благ та співвідношення їхньої ціни [14, с. 68].

Подальший розвиток теорії корисності відбувався в рамках критики теоретичних побудов попередників та розвитку маржиналістського підходу до феномену споживання. Одним із перших, хто досяг суттєвих результатів, узагальнивши і розширивши вчення ранніх маржиналістів, був Френсіс Еджуорт. Так, у своїй роботі «Математична психіка» він запропонував більш загальну функцію корисності [15], ніж ту, що використовували в своїх роботах С. Джевонс, Л. Вальрас та К. Менгер. Ця функція корисності вже не мала властивості сепарабельності, оскільки в загальному випадку її можна представити у вигляді $U(x_1, x_2, \dots, x_n) = f(x_1, x_2, \dots, x_n)$. Для випадку аналізу корисності двох благ таку функцію було зручно зображувати у вигляді перерізу – кривої байдужості (рис. 1). Суть цього аналізу полягає в порівнянні споживачем наборів з двох благ, які між собою відрізняються лише структурою. Об'єднуючи між собою точки (набори благ), корисність яких для споживача була однаковою (йому байдуже, який з наборів обрати), – отримуємо криву байдужості. Для випадку, зображеного на рис. 1 корисність наборів А (Y_1 товару Y та X_1 товару X) та В (Y_2 , X_2), для споживача буде рівною, оскільки вони знаходяться на одній кривій байдужості а. У той же час будь-який набір з кривої байдужості b буде більш бажаним, аніж набори А та В. У даному випадку набір благ С (Y_3 , X_3) матиме більшу корисність для споживача аніж комбінації благ А (Y_1 , X_1) або В (Y_2 , X_2).

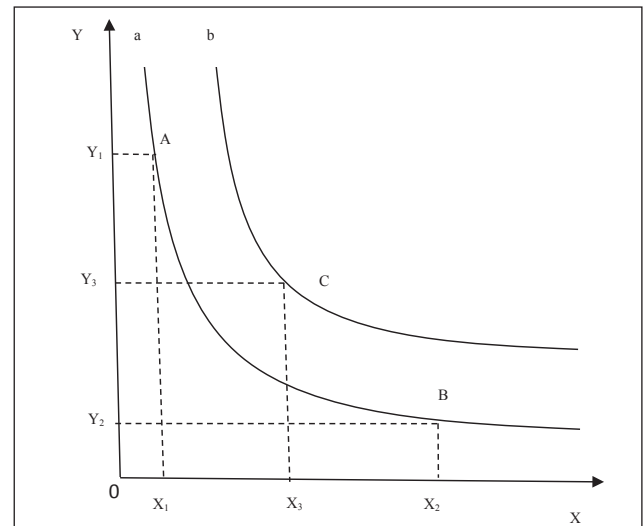

Рис. 1. Карта кривих байдужості

Крім того, функція корисності Ф. Еджуорта не дозволяє в загальному випадку стверджувати, що крива попиту завжди матиме від'ємний нахил. Певною мірою це дає теоретичне обґрунтування можливості існування товарів з позитивним нахилом кривої попиту. Пізніше такі товари були виявлені Р. Гіффеном – так звані «товари Гіффена». Подібна функція корисності дозволила частково пояснити феномен загальної корисності набору благ при наявності взаємодії між благами в

процесі споживання. Ще однією суттєвою відмінністю між концепціями Ф. Еджуорта та його попередників, зокрема С. Джевонса, став характер функції корисності – якщо раніше вона вважалася опуклою, то тепер це вже було не так очевидно, і, відповідно, суттєво ускладнювався пошук її максимуму.

Враховуючи вищезазначені проблеми при використанні загальної функції корисності, в подальшому економісти відмовилися від її використання. Так, вже А. Маршалл [16, с. 130] відкинув пропозицію Ф. Еджуорта щодо виду функції корисності та використання механізму кривих байдужості для аналізу поведінки споживача. Натомість А. Маршалл повертає в науковий обіг адитивну функцію корисності, що має вигляд

$$U(x_1, x_2, \dots, x_n) = \sum_{i=1}^n U(x_i).$$

У той же час актуалізується і набирає гостроти дискусія щодо можливості вимірювання корисності. Засновники вчення про корисність вважали, що існує певна міра корисності або, принаймні, не заперечували проти можливості її існування. Так, К. Менгер і Л. Вальрас не ставили в центр уваги питання щодо вимірювання корисності [9, с. 306]. Хоча Л. Вальрас і припускав числене вимірювання окремих складових корисності. С. Джевонс також врешті-решт прийшов до висновку щодо можливості вимірювання корисності.

Але віднайти цю міру корисності виявилось не так просто. Хоча і були окремі спроби теоретично та емпірично довести можливість вимірювання корисності, такі як закон Вебера-Фехнера, який стверджував, що для збереження сталої інтенсивності дії подразника на індивіда необхідно постійно збільшувати інтенсивність самого подразника. Або, іншими словами, при сталому зростанні інтенсивності подразника зростання його дії буде поступово зменшуватися, причому це зменшення відбуватиметься за логарифмічним законом, що відповідає закону спадної граничної корисності блага.

Але такі твердження піддавалися серйозній критиці [7, с. 377]. Основою для цієї критики стали ряд постулатів: по-перше, основний психофізичний закон або закон Вебера-Фехнера ґрунтується на дії зовнішніх подразників, а теорія корисності розглядає внутрішній стан індивіда, який виражає собою ступінь задоволення від спожитого блага; по-друге, існують серйозні сумніви щодо абсолютності цього закону у всіх випадках.

Одним із перших, хто отримав суттєві результати щодо вимірювання числової (кардинальної) корисності, був І. Фішер [7, с. 377]. Він розв'язав проблему вимірюваності корисності для випадку незалежності граничної корисності одних благ від інших. І. Фішер запропонував експеримент: індивіду дається певна кількість одного блага (наприклад певна кількість хліба) та пропонується обміняти одиницю іншого блага. Заміряючи кількість блага, яке індивід обмінює на одиницю блага, та повторюючи цей експеримент декілька разів, можна побудувати таблицю значень загальної корисності та приросту корисності від споживання кожної наступної одиниці другого блага. Аналізуючи прирости корисності для другого блага (в експерименті І. Фішера – хліб та молоко), І. Фішер показує зниження граничної корисності, що повністю відповідає положенням про зменшення граничної корисності.

Рішення І. Фішера відповідає адитивній функції корисності. Але, якщо припустити, що функ-

ція корисності має дещо складніший вигляд (відповідає неадитивній формі Ф. Еджуорта), то чисельно виміряти граничну корисність за допомогою прикладу Фішера неможливо [9, с. 309].

І. Фішер продовжував дослідження адитивного функції корисності в рамках кардиналістичного підходу. Гранична корисність блага в теорії І. Фішера – це ліміт корисності граничного приросту до величини цього приросту. Причому загальна корисність блага визначається як інтеграл від граничної корисності $U(x) = \int_0^x \frac{dU}{dx} dx$.

Натомість А. Маршалл, засновник кембриджської школи і, фактично, фундатор всієї сучасної мікроекономіки, пішов іншим шляхом. Він припустив, що корисність, хоча і не напряму, а опосередковано може бути виміряна. Причому роль міри корисності в роботі А. Маршала виконують гроші. Аналізуючи ситуацію споживання, А. Маршал доходить до в цілому тривіального висновку щодо важливої ролі в концепції граничної корисності ціни та доходу споживача. Їх важливість він обґрунтовує тим, що в реальному житті рішення щодо придбання і споживання останньої одиниці блага залежить не тільки від характеристик самого блага і бажань споживача, але й від ціни цього блага та рівня доходів індивіда. Як приклад А. Маршал наводить ситуацію з купівлею чаю: індивід, купуючи останню одиницю чаю, сплачує за неї певну суму грошей, це означає, що гранична корисність чаю, що виражається в корисності останньої спожитої одиниці цього блага, дорівнює тій сумі грошей, яку готовий віддати індивід за цю одиницю блага. Далі А. Маршал припускає незмінність міри граничної корисності – граничної корисності грошей, принаймні в короткостроковому періоді. В такому формулюванні закон спадної граничної корисності можна сформулювати так: чим більший обсяг певного блага у індивіда, тим менша ціна, яку він готовий заплатити за придбання наступної одиниці цього блага, за інших рівних умов (перш за все за умови незмінності доходів індивідуума та рівня цін) [17, с. 125].

В подальшому аналіз основних постулатів та розвиток теорії корисності було продовжено в роботах В. Джонсона, В. Парето та Є. Слуцького. Зокрема, в роботах В. Джонсона було проаналізовано зміни в індивідуальному споживанні при зміні рівня доходу та вперше графічно відображено цей зв'язок у вигляді кривої «дохід-споживання». В. Джонсон на математичному рівні показав можливість існування ситуації коли зростання ціни блага сприятиме підвищенню рівня його споживання, тобто фактично було запропоноване пояснення парадоксу Гіффена або феномену товару Гіффена.

На першому етапі В. Парето розробляв теорію загальної кардиналістичної функції корисності, цікавився питаннями вимірювання корисності [18, с. 1333]. Він виявив необхідні умови для побудови однозначної загальної функції корисності. Для цього необхідно щоб індивід міг порівняти між собою зростання корисності від переходу з однієї кривої байдужості на іншу при цьому він (індивід) має чисельно виразити різницю між різницями корисності при переході з першої на другу та з третьою на четверту криві байдужості. Але В. Парето відкинув можливість наявності у індивіда здібностей проранжувати різниці корисностей [7, с. 381]. В подальшому В. Парето відмо-

вився від ідеї, що кількість корисності взагалі має яке-небудь значення.

Реанімуючи механізм кривих байдужості Ф. Еджуорта, Парето зазначає, що на карті байдужості є все, що необхідно для аналізу поведінки споживача. Вводячи механізм кривих байдужості в аналіз поведінки споживача, В. Парето пропонує використовувати окрім кривих байдужості ще й бюджетне обмеження. У такому випадку вибір набору благ споживачем буде в тій точці, де найвища крива байдужості є дотичною до лінії бюджетного обмеження. Але в подальшому В. Парето не використовував механізм кривих байдужості і в результаті цього він на тривалий час вийшов з «арсеналу» економістів – до його повторного відкриття в 30-х роках Дж. Хіксом та Р. Алленом.

Є. Слуцький, спираючись на більш ранні роботи В. Парето, визначив корисність як суто емпіричне поняття, яку, крім того, не може бути виміряно. Дослідження Є. Слуцьким питання щодо можливої вимірюваності корисності сприяли утвердженню нового погляду на теорію корисності – ординалістську теорію корисності. Є. Слуцький поставив у безпосередню відповідність корисність блага та відносини переваг для індивіда. У той же час ним було піддано критиці «закон про насичування потреб» Г. Госсена і показана можливість існування ненасичуючих благ [19, с. 312].

Роботи В. Парето, В. Джонсона та Є. Слуцького показали, що введення загальної функції корисності не означає введення передбачуваності в теоретичну картину споживчого вибору. На основі їх робіт з'ясувалося, що не тільки адитивна функція корисності, але й функція корисності в загальному вигляді, запропонована Ф. Еджуортом, дозволяють теоретично визначити необхідні умови для максимізації корисності та визначити взаємозв'язок між ціною, попитом та доходом.

Подальший розвиток теорія корисності дістала із повторним відкриттям механізму кривих байдужості та широкого застосування цього механізму до аналізу проблем споживчого вибору (рис. 2). Використання кривих байдужості передбачає, що індивід може послідовно ранжувати свої переваги та виявляти свою байдужість між наборами благ в даний момент часу. Додання лінії бюджетного обмеження ($N_y - N_x$) дозволяє розрахувати оптимальну для споживача структуру набору благ, яка забезпечить йому максимальний рівень корисності. Цей оптимум може бути визначений як точка дотику лінії бюджетного обмеження до кривої байдужості найвищого порядку (в даному випадку – крива байдужості b). Оптимальним набором благ для випадку зображеному на рис. 2 буде комбінація благ C (Y_3, X_3).

Поняття байдужості або індиверентності саме по собі не передбачає прямого вимірювання. Тому жодного практичного методу для визначення конкретного вигляду кривих байдужості в рамках теорії корисності запропоновано не було [9, с. 323]. Згідно з концепцією ординалізму, для визначення поняття кривих байдужості нам непотрібно знати величину граничної корисності а лише її знак. Так, при русі по кривій індиверентності вздовж осі X гранична корисність блага X зменшується, а гранична корисність блага Y зростає. Грунтуючись на висновках Парето про роль кривих байдужості в теорії корисності, Хікс стверджує, що для адекватного опису економічної поведінки індивіда достатньо лише ординалістичної концепції і немає необхідності в залученні численної теорії корисності.

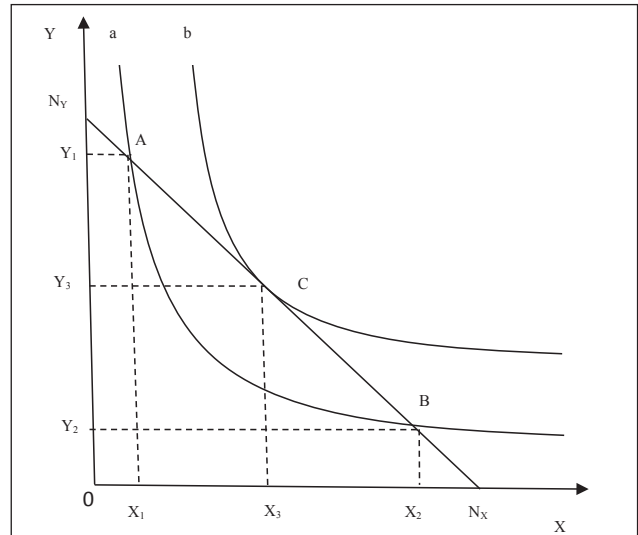

Рис. 2. Аналіз оптимальності споживача за допомогою лінії бюджетного обмеження та кривих байдужості

Дж. Хікс та Р. Аллен вдосконалили механізм кривих байдужості введенням поняття граничної норми заміщення. Фундаментальним постулатом їх теорії поведінки споживача [20, с. 198] для випадку двох благ було існування однозначно визначеного «напрямку байдужості» для різних комбінацій благ x та y , що виражається рівністю $dx + R_x^y dy = 0$, де $R_x^y = -\frac{dx}{dy}$ це граничний коефіцієнт компенсації зростання x через y , або гранична норма заміщення x через y . В такому випадку загальна корисність набору благ для індивіда залишатиметься незмінною.

В процесі подальшого аналізу Дж. Хікс прийшов до висновку щодо необхідності відмови від концепції граничної корисності. Він аргументував цю необхідність відсутністю однозначно визначеної загальної корисності і, відповідно, відсутності можливості для існування граничної корисності. Тоді в правилі зменшення граничної корисності теж немає сенсу. Аналогом цьому правилу в теорії Дж. Хікса є випуклість кривих байдужості.

Висновки та пропозиції. Взагалі, розвиток теорії корисності можна поділити на два етапи. На першому етапі до виходу монографії Дж. фон Неймана та О. Моргенштерна теорія корисності розвивалася в руслі визначення та аналізу вподобань індивіда, щодо благ, отримання і споживання яких не було пов'язано з ризиком. Цей напрям теорії інтенсивно розвивався завдяки зусиллям І. Бентама, який і ввів поняття корисності, творців «маржиналістської революції» С. Джевонса, К. Менгера та Л. Вальраса. В подальшому їх концепції знайшли свій розвиток і продовження в роботах Ф. Еджуорта, І. Фішера, В. Джонсона, Є. Слуцького, В. Парето та А. Маршала. Цей період розвитку теорії корисності об'єднує пошук відповідей на ряд питань: по-перше, чи можливе вимірювання корисності, по-друге, яким чином корисність може співвідноситися з попитом на те чи інше благо?

Намагання відповісти на перше питання призвели до кризи в розвитку теорії корисності в кінці XIX на початку XX ст. Прихильники гіпотези про можливість чисельного вимірювання величини корисності – концепції кардиналістичної корисності, давали позитивну відповідь на це питання. Але оскільки численні спроби теоретизувати

концепцію корисності на основі припущення про можливість існування однозначно визначеної величини, яка приписувалася певній кількості спожитого блага не знаходили широкої підтримки у тогочасних економістів.

Результатом кризи концепції кардиналізму в теорії корисності стала відмова від поняття вимірюваності корисності. Так, ще В. Парето стверджував, що для отримання повної картини про вподобання споживача достатньо лише порівняння наборів благ на основі відчуття індивіда «краще-гірше». В подальшому таку ж трактовку підтримали і Є. Слуцький та В. Джонсон. Подібна відмова від концепції кардиналізму в теорії корисності вилилася у створення альтернативного підходу – концепції ординальної корисності. На противагу своїм попередникам ординалісти стверджували,

що будь-яке чисельне вимірювання корисності не має сенсу, натомість значення має лише порядок розташування наборів благ згідно з вподобаннями індивіда. На основі цього Дж. Хікс та Р. Аллен розробили, а фактично відкрили заново механізм кривих байдужості для аналізу рівноважного стану споживача, підґрунтя якого були закладені в працях Ф. Еджуорта, В. Джонсона та Є. Слуцького. Основою цього механізму стало відношення байдужості споживача для наборів з комбінацією різної кількості одних і тих самих благ. Використання цього механізму дозволило розв'язати проблему оптимальної поведінки споживача та максимізації його корисності без застосування концепції про вимірюваність корисності. Розробки Дж. Хікса та Р. Аллена стали вершиною розвитку теорії корисності, не пов'язаної з ризиковими альтернативами.

Список літератури:

1. Туган-Барановський М. І. Політична економія : Курс популярний / Михайло Іванович Туган-Барановський. – Київ : Наукова думка, 1994. – 261 с.
2. Черняк О.І. Є.Є. Слуцький – фундатор української школи економіко-математичного моделювання / О.І. Черняк // Формування ринкової економіки. – 2008. – Вип. 18 «Проблеми економічної кібернетики». – С. 213-222.
3. Твердохліб І. П. Теорія збалансованого бюджету споживача Є. Слуцького як інструмент моделювання соціально-економічних процесів трансформаційної економіки / І. П. Твердохліб // Міжнародний науковий журнал «Економічна кібернетика». – 2008. – № 1-2. – С. 8-17.
4. Starmer C. Developments in Non-Expected Utility Theory: The Hunt for a Descriptive Theory of Choice under Risk / Chris Starmer. // Journal of Economic Literature. – 2000. – № 38. – С. 332-382.
5. Fishburn P. Utility Theory / Peter Fishburn. // Management Science. – 1968. – № 5. – С. 335-378.
6. Stigler G. The Development of Utility Theory.I / George Stigler. // The Journal of Political Economy. – 1950. – № 4. – С. 307-327.
7. Stigler G. The Development of Utility Theory.I / George Stigler. // The Journal of Political Economy. – 1950. – № 5. – С. 373-396.
8. Фон Нейман Д. Теория игр и экономическое поведение / Д. фон Нейман, О. Моргенштерн. – Москва : Наука, 1970. – 708 с.
9. Блауг М. Экономическая мысль в ретроспективе / Марк Блауг. – Москва : Дело Лтд, 1994. – 720 с.
10. Антология экономической классики. Предисловие И. А. Столярова. – М. : МП «ЭКОНОВ», «КЛЮЧ», 1993. – 475 с.
11. Schabas M. The «Worldly philosophy» of William Stanley Jevons / Margaret Schabas. // Victorian Studies. – 1984. – № 1. – С. 129-147.
12. Steedman I. Jevon's Theory of Political Economy and the «Marginalist Revolution» / Ian Steedman. // European Journal of the History of Economic Thought. – 1997. – № 1. – С. 43-64.
13. Менгер К. Избранные работы / Карл Менгер. – М. : Издательский дом «Территория будущего», 2005. – 496 с.
14. Вальрас Л. Элементы чистой политической экономии / Леон Вальрас. – Москва : Изограф, 2000. – 448 с.
15. Edgeworth F. Y. Mathematical Psychics: An Essay on the Application of Mathematics to the Moral Sciences / Francis Ysidro Edgeworth. – London : C.K. Paul & co., 1881. – 150 с.
16. Moscati I. History of consumer demand theory 1871–1971: A Neo-Kantian rational reconstruction / Ivan Moscati. // European Journal of the History of Economic Thought. – 2007. – № 1. – С. 119-156.
17. Marshall A. Principles of Economics / Alfred Marshall. – London : Macmillan and Co., 1920. – 871 с.
18. Marchionatti R. Pareto and Political Economy as a Science: Methodological Revolution and Analytical Advances in Economic Theory in the Economy / R. Marchionatti, E. Gambino. // The Journal of Political Economy. – 1997. – № 6. – С. 1322-1348.
19. Українська економічна думка : хрестоматія [Упоряд., наук. ред. пер., авт. вступ. і біогр., довід. С. М. Злупко]. – К. : Знання, 1998. – 448 с.
20. Hicks J. R. A Reconsideration of the Theory of Value. Part II. A Mathematical Theory of Individual Demand Functions / J. R. Hicks, R. G. Allen. // Economica. – 1934. – № 2. – С. 196-219.

Енальев М. М.

Черноморский государственный университет имени Петра Могилы

РАЗВИТИЕ БЕЗРИСКОВОЙ ТЕОРИИ ПОЛЕЗНОСТИ

Резюме

В статье представлена периодизация теории полезности и освещен один из этапов её развития. Этот этап ограничен временными рамками с момента возникновения концепции полезности в экономической науке до начала активного развития теории ожидаемой полезности. Также определены основные направления исследований, проблематика и место теории полезности в рамках экономической теории на этом этапе.

Ключевые слова: теория полезности, маржинализм, кардиналистическая полезность, ординализм, кривые безразличия.

Yenalyev M. M.

Black Sea State University named after Petro Mohyla

DEVELOPMENT OF UTILITY THEORY WITHOUT RISK

Summary

In this article periodization of development of utility theory is presented and one stage of this development is described. This stage is limited of timeframe from emergence utility theory in economics to beginning active development of expected utility theory. Also, main areas of research, problems and role of utility theory in economics of this stage are identified.

Key words: utility theory, marginalism, cardinal utility, ordinal utility, indifference curve.

УДК 330.11.001.3:304.2(477)

Жмай А. В.

Кусик Н. Л.

Орлова Н. В.

Одесский национальный университет имени И. И. Мечникова

СРАВНИТЕЛЬНЫЙ АНАЛИЗ ЗАРУБЕЖНЫХ МОДЕЛЕЙ СОЦИАЛЬНОЙ ОТВЕТСТВЕННОСТИ БИЗНЕСА: ВОЗМОЖНОСТИ ПРИМЕНЕНИЯ В УКРАИНЕ

В статье рассматривается исторический аспект развития института социальной ответственности бизнеса, международный опыт формирования моделей социальной ответственности на примере стран Европы, США и Великобритании. Исследуются специфические особенности основных типов зарубежных моделей, предлагается их сравнительный анализ для определения возможности и перспектив применения различных моделей социальной ответственности бизнеса в Украине в современных условиях.

Ключевые слова: социальная ответственность бизнеса, модели и формы социальной ответственности бизнеса, сравнительный анализ.

Постановка проблемы. Успешность компании во многом определяется эффективностью организации её внутренней среды. Важной составляющей, при анализе управленческого потенциала компании, является модель корпоративного управления, так как в большинстве случаев именно она обуславливает успех компании на рынке. В настоящее время отечественные компании опираются на опыт западных коллег и их достижения в области социальных моделей корпоративного управления. Для определения базисных основ, необходимых для построения украинской модели социальной ответственности бизнеса, в первую очередь, необходимо рассмотреть и выявить особенности моделей, которые применяются в других странах.

В данной статье представлен сравнительный анализ моделей социальной ответственности бизнеса, наиболее часто применяемых компаниями в США, Великобритании и Европе. Сопоставление исторических предпосылок формирования и современного состояния социальной ответственности бизнеса в Украине и за рубежом позволяет выявить специфику данного явления, а также изучить наиболее успешные практики взаимодействия бизнеса, государства и некоммерческих организаций (далее – НКО).

Анализ последних исследований и публикаций. Вопросы моделей социальной ответственности капитала и их межстрановой специфики изучались такими учёными, как Дирк Маттен, Джереми Мун и Эндрю Крейн. В своих работах они анализировали причины различия подходов к социальной ответственности бизнеса в зависимости от географического расположения. По их мнению, поле деятельности социальной ответвен-

ности различается в зависимости от конкретного географического месторасположения компании, участия бизнеса в общественных процессах, преобладающей значимости той или иной группы заинтересованных лиц компании, уровня государственного вмешательства и регулирования экономики, и других переменных, которые в своей совокупности и составляют ту или иную модель социальной ответственности бизнеса.

В данной статье исследуется исторический аспект развития института социальной ответственности бизнеса, описывается современное состояние моделей, функционирующих в США, Европе и Великобритании.

Определение нерешённой части общей проблемы. Социальная ответственность бизнеса, которая активно применяется на практике в зарубежных компаниях, не имеет широкой поддержки как со стороны украинского общества, так и со стороны государственных структур. Для того чтобы институт социальной ответственности бизнеса был признан отечественными предпринимателями, государством и некоммерческими организациями, а механизмы социальной ответственности в Украине начали функционировать на должном уровне, необходимо определить, какая из существующих зарубежных моделей социальной ответственности бизнеса наиболее адекватно применима для отечественных реалий.

Формулировка цели статьи. Целью статьи является сравнительный анализ основных зарубежных моделей социальной ответственности бизнеса для определения возможности применения модели в целом или её отдельных аспектов, в условиях современного развития социально-экономической системы Украины.